

Michał Okoński

MICHNIK TITKA

1.

Már évek óta nem állítható róla, hogy próféta volna a saját hazájában, és bizonyos olvasóim szerint ez nyilván rendjén is van, főleg, ha a prófeciáit vesszük bonckés alá, melyek közül egyik legviszhangosabb az volt, még a 2015-ös elnökválasztás előtt, amikor a liberális Bronisław Komorowski elvázott, hogy Komorowski legfeljebb akkor veszíti el a választást, ha részegen a zebrán elüt egy terhes apácát. Sarkalatos kérdéseket feszegető művel már csak ritkán jelentkezik, ha viszont mégis, az sem vetekszik egykori írásaival, amelyek biztosították a helyét a lengyel esszé klasszikusai között. Legutóbbi nagy interjúja a saját *Gazeta Wyborcza*-jában, amelyet 2021-ben *Hiszek a titokban* címmel Dominika Wielowieyska készített vele, még a lap hasábjain is vitát kavart. A lengyel jobboldal szemében már nem ő a fekete bárány, ezt a szerepet átengedte Donald Tusknak. A közelmúltban két könyv is megjelent róla – Roman Graczyk *Demiurgosza* és Robert Krasowski *Michnikről* című műve –, de nem vertek fel akkora port, hogy az tükröztesse volna akár írójuk szenvedélyét, akár a hős tényleges jelentőségét az elmúlt hatvan év lengyel történelmében.

Az a helyzet, hogy a 76 éves Michnikre már csupán külföldön figyelnek, ott egyik díjat kapja a másik után, ilyenkor tart egy előadást, elemzi a demokratikus világ jelen állapotát, amelyet évek óta ugyanazok a démonok veszélyeztetnek: „az agresszív populizmus, a nacionalizmus, a tekintélyelvűség”, „a totalitárius bal vagy a totalitárius jobb nyelven szóhoz jutó megvetés”, „az ellenségesség mindennel szemben, ami igazi érték az európai hagyományban, értve ezen az irgalom keresztény tradícióját vagy a felvilágosult értelem örökségét”, hogy a legutóbb átvett Asztúriai Hercegnő Díja alkalmából tartott beszédét idézzem.

2.

Hogy miért nem figyelnek rá Lengyelországban, azt persze nem lenne nehéz elmondani, kezdjük mégis inkább azzal, hogy korábban mitől vonta

magára a figyelmet, mitől számított olyan sokat a hangja. Első ízben 1963-ban adott hírt magáról a pártállami Lengyelország ellenségeként, akkor, 17 évesen az ifjúsági Ellentmondáskereső Klubja vezetője volt. Tevékenységét a LEMP KB plénumán Władysław Gomułka külön megbélyegezte, amiről ő Jacek Kurońtól értesült, de mindössze annyit reagált rá: „Hagyj békén az ilyen hülyeségekkel, holnap javítanom kell fizikából.” A szülei, ahogy ő maga fogalmazott, „zsidó származásúak, és a háború előtt kommunisták voltak” (apját a harmincas években bebörtönözték), később azonban, még a sztálini Szovjetunióban, mert a háborút ott vészelték át, megismerték a rendszer igazi arcát.

A lengyel pártállam idején már elvesztették illúzióikat, de tagadhatatlanul a kiváltságosok közé tartoztak; Michnik gyerekkora egyrészt az Aleja Przyjaciół, azaz a Barátság fasor környékén, a rendszerelit lakta negyedben telt, másrészt a Kuroń szervezte pionírtáborokban. Mindenki igényt tarthat arra, hogy saját véleménye legyen, és minden véleményt meg kell hallgatni – mesélte a felfogást, amelyre a „vörös cserkészletben” tett szert. Graczyk állítja, hogy a dadogó fiúcska itt tette túl magát a félnépségen, és lett a vitázó fiatalosság vezéregyénisége.

Kiváló képességekkel rendelkezett; már nyolcadikos korában falta a pártállami időkben tiltott könyveket, például Czesław Miłosz emigrációs köteteit, azok ugyanis megvoltak az otthoni könyvtárban. 18 éves fejjel, nyilván szülei összeköttetéseinek köszönhetően útlevelet kapott, ez volt az első nyugati útja. Mai szemmel elképzelni is nehéz, a „bájos, szőke kisangyal” részéről (amint Zofia Romaszewska emlékezett rá) micsoda attrakciót kívánt, hogy a Szabad Európa Rádió müncheni székházában felkeresse Jan Nowak Jeziorańskit vagy a párizsi Irodalmi Intézetben Jerzy Giedroycot. Mindenesetre ez az út már annak a korszaknak az előjele, amelyben a „Michnik” név a következményekkel nem törődő bátorság szinonimája lesz, sokaknak egyenesen Kmicic, a vakmerő Sienkiewicz-hős jut eszébe róla.

Első ízben 19 éves korában tartóztatták le, amit annak köszönhetett, hogy barátság fűzte a *Nyílt levél a párttagokhoz* szerzőihez, Kurońhoz és Karol Modzelewskihez. A kihallgatások során hallgat és tagad, noha ez ügyben semmi tapasztalata nincs (a még zöldfülű ellenzék képviselői csak a következő évtizedben dolgozzák ki letartóztatás és nyomozás esetére viselkedésük alapjait). Nem ez lesz az első eset, amikor Adam Michnik egy lépéssel a többiek előtt jár.

3.

Hogy ezek után mi történt, az megtalálható történelmünk és jelenünk kézikönyveiben. A varsói Tudományegyetemen kibontakozó erjedés, amelyet az a csoport kezdeményez, amelyhez ő is tartozik, és amelynek tagjaira már akkor ráragadt a *komandosi* (kommandósok) kifejezés. („Abban rejlett a karizmája, hogy kimondta azt, amit mi mindannyian gondoltunk, de csak gondoltunk, vagy azt gondoltuk, hogy gondolhatnánk – emlékezett vissza Bronisław Świdorski, az akkori események egyik részvevője. – Az volt benne a vonzó, hogy dadogva, de a hatalommal is, önmagával is megbirkózva, kimondta azt, amit nem volt szabad hangosan kimondani.”) Következett a tiltakozás, amiért Kazimierz Dejmek *Ősök*-rendezését le kellett venni a Nemzeti Színház repertoárjáról, majd az ún. márciusi események, eltávolítása az egyetemről, ő áll ugyanis a nemzeti mezbe bújtt és az antiszemita kártyát kijátszó pártállami propagandisták támadásainak tüzeiben. A börtön, ahol másfél évet tölt, és ahonnan üzenetek útján igyekszik eligazítani tapasztalatlanabb társait, hogyan viselkedjenek, ha letartóztatják őket. („Valószínűleg hozzájárultál, hogy egyeseket perbe fogjanak és elítéljenek. Ez az utolsó lehetőség, hogy megmentsd a becsületedet és az arcodat, ha már a seggedet úgysem mented meg [ahogy én sem]. Azonnal vonj vissza mindent, ami másokat is érint...”) Amikor szabadul, közel kerül a *Tygodnik Powszechny*, a *Więź* és a Katolikus Értelmiség Klubja ellenzéki beállítottságú katolikusaihoz, minden formális keret nélkül Antoni Słonimski titkára lesz, aki már a két háború közti időszakban a liberális értelmiség ikonja.

Így lesz a varsói szalonok oroszlánja, csillogó erudícióval és humorral, színészeknek és íróknak csapja a szelet, meghódítva a férfiak és összetörve a nők szívét; nyilván nem lehet anélkül portrét rajzolni Adam Michnikről, hogy kihagynánk belőle e szívdöglesztő ifjú képét, amely egyébként arra is magyarázatul szolgál, hogy azok, akik évekkorábban szerelmesek voltak bele, akik neki ajánlották műveiket, vagy akik a lengyel kultúra nagyjáiként lelkesen fáradoztak eszméi megvalósításán, később miért támadják majd olyan élesen.

Az az „önmaga iránti szenvedélyes szeretet”, amit Halina Mikołajska jegyez meg róla a naplójában, vagy hogy olyan volt, „akár egy őzbak a párzasi időszakban” (így mutatja be a Graczyk által idézett Anka Kowalska), már más lapra tartozik, e jellemzéseket egyébként azok kapták fel előszeretettel, akik ellenszenvvel nézték tevékenységét. Ekkortájt Michnik leginkább szembeötlő vonása a függetlensége.

4.

Ha azokat a feljegyzéseket olvassuk, amelyek a biztonságiakkal a hetvenes években folytatott szópárbajairól készültek – Graczyk idézi ezeket –, aligha sikerül kivonni magunkat a hatása alól. A rendszer funkcionáriusait egyszerűen lekezeli, nemegyszer mesterien elbánik velük. 1973-ban telefonon beidézik, mire ő kijelenti, hogy „abszolút semmi ideje és semmi kedve találkozni velük, ráadásul telefonos felszólításra nem hajlandó sehol megjeleni.” „Rendben, mindjárt másnap távozom Izraelbe, ha maga távozik a Szovjetunióba” – feleli arcátlanul egy másiknak. Izraelbe a funkció nyomása ellenére természetesen nem hajlandó kivándorolni, amikor pedig 1976-ban váratlanul ismét megkapja az útlevelet, Nyugatra megy, és csaknem egy évet tölt külföldön, mintegy a tevékenységét épp akkor kezdő Munkásvédő Bizottság, azaz a KOR nagykövetségéért.

Ez idő tájt már rendszeresen publikál, de tekintettel arra a viharra, amit a neve kavart, a Mazowiecki-féle *Więźben* és Giedroyc lapjában, a párizsi *Kulturában* álnéven jelennek meg írásai. Kezdetből a történelmi esszé az igazi műfaja, amely egy vagy két évszázaddal korábbi hősök sorsával üzen a jelennek. Egyes olvasói, amikor évek múlva a *Gazeta Wyborcza*-ban megjelenik *Sebek Adam Michnik homlokán* című írása, felháborodnak a módszeren, amiért Mickiewicz *Ősökjét* és a korabeli filomaták ügyét arra használja, hogy előadja saját maga és társai meghurcolását a márciusi események után. 1975-ben viszont, amikor *Vita az organikus munkáról* vagy *Az elfeledett elődök árnyai* címmel értekezik, sokakat lenyűgöz ragyogó frissessége.

Más kérdés, hogy amikor Michnik leszögezi, „a rabságban élő nemzet nem állhat csupa hős konspirátorból”, ám „jaj annak a nemzetnek, amely a maga összeesküvőit sületlen taknyosoknak és nemzetietlen demagógoknak tartja”, e soraiban még Piłsudski dilemmái is visszacsendülnek a XX. század első éveiből, hisz Piłsudskit eleve sokra tartja, és nem fél vele mérni magát.

Ekkor már – mai szemmel nézve is – élete legfontosabb könyvét készülő megírni

5.

Az Egyház – baloldal – dialógus, amelyet első ízben Giedroyc adott ki 1977-ben Párizsban, afféle számvetés (személyes értelemben is) a „laikus baloldal” és a katolicizmus viszonyát illetően az 1945 utáni Lengyelországban, kísérlet e viszony feldolgozására. Évekkel később Michnik kritikusi – érdekes módon mind jobb-, mind baloldaltól – úgy vélik, alapvető politikai műről van szó, utóvégre ezzel teremtette meg annak a szövetségnek a lehe-

tőségét, amelyben az értelmiség, a munkásság, valamint az egyház képviselői egymásra találtak, és ami a Szolidaritás sikerének kulcsa lett, meghatározta a nyolcvanas éveket, lehetővé tette az 1989-es fordulatot. Könyvében ráadásul behatóan elemzi azt a máig gyakori, szerinte elég önhitt meggyőződést, hogy csak azok látják igazán a haladás útját, akik a felvilágosodás világnézetét vallják, és emlékeztet rá, hogy e felfogásból logikusan következett, hogy azok ellen, akikben „nem tudatosult az Új Rend elkerülhetetlen szükségszerűsége”, erőszakot lehetett alkalmazni, vagy lágeregekbe lehetett őket zárni.

Egyébként közeledése az egyházhoz a III. Köztársaság idején tényszerűen vitatható következményekkel jár: a Wielowieyska-féle interjúban még az iskolai hittan bevezetése és a konkordátum miatt is magyarázkodnia kell. Ennél is komolyabb szemrehányásokat kapott Andrzej Ledertől, aki *Átálmodott forradalom* című írásában azt állítja, hogy Michnik programjából fakadóan a baloldal egész területet átengedett az egyháznak: „a laikus jellegéről és az antiklerikalizmusról való lemondás megnyitotta az utat ahhoz, hogy a katolikus eszmeiség az erkölcsi kérdéseket illetően kvázi monopol helyzetbe kerüljön”.

„Miért állítod csökönnyösen, hogy az evangélium nélkül nincs erkölcs?” – így hangzik a kérdés, amelyet Wielowieyska „szerkesztőségünk fiatal tagjai nevében” tesz fel neki, tekintettel arra, hogy manapság nem pusztán egy adott újság körül találhatók olyan bulizó fiatalok, akik csak azért éneklik *A bárkát*¹, hogy gúnyt űzzenek belőle.

6.

A tömény felháborodás e koncentrátuma amúgy ismerős Michniknek egyik-másik főpap megnyilvánulásából és több jobboldali publicista írásából, akik már akkor feltűntek, amikor *A gond* című 1987-es esszéjében olyan kifejtett ijesztő vízióját vetíti elénk, amelyben „az államot egy totális hatalmi apparátus tartja majd kézben, és a katolikus klérus tölti be a civil társadalom szerepét, II. János Pál tanításából pedig csak üres frázisok maradnak”. Publicisztikájában kezdettől jelen van mind a két dimenzió: az evangéliumi tanítás elfogadása és az egyházi gyakorlat kritikája.

Nyilván nem Michnik a „fő bűnös” abban, hogy a lengyel társadalom többségében katolikus, hogy a lengyelek az élet értelmét firtató kérdéseikre az egyháztól várnak feleletet, hogy a lengyel hagyományt és a lengyel kultúrát átszövi a kereszténység, de abban sem, hogy az álszentséggel átitatott egyházi-állami rituálét egyre több fiatal szeretné „jánospáltalanítani”. Érdekes egyébként, hogy a mai zendülők láttán saját antiklerikalizmusa jut

eszébe vörös cserkészkorából, és a fülébe cseng Józef Tischner atya akkori intelme: „Hát egyáltalán nem ismeritek ti ezt a nemzetet?”

Ha az egyházzól ír és beszél, Adam Michnik a legmélyebb személyes élményét vallja meg, bár a hetvenes években nemzedékének számos képviselője élt át hasonló fordulatot, és nem csupán Lengyelországban. „Bizonyos, meghatározott stílusban engedetlennek lenni, ez is olyasmi, amit én a kereszténységtől tanultam – mondja Wielowieyskának (tudatosan idézem e 2021-es beszélgetést, amelyre már azután került sor, hogy az abortusztörvény megszigorítását követően tüntetések robbantak ki, és közismertté vált II. János Pál szerepe a pedofilbotrány eltussolásában). – És nem tudnám azt mondani, hogy ateista vagyok. Én hiszek a titokban.”

„Igenis tartok a tízparancsolat megszegésétől és a hagyomány hűtlen kezelésétől, tartok attól, hogy az iskolás gyerekek nem fogják tudni, ki volt Jézus. Ő elidegeníthetetlen, teremtő ereje a hagyományunknak, és az európai értékrendnek a tengelye” – mondja ma Adam Michnik. Zygmunt Baumant idézi, aki szerint „Isten nélkül elképzelhetetlen az emberiség”. És azt kérdi ifjú balos vitapartnerétől: „Miért akarjátok gyökerestül kiirtani a hagyományt? A saját nemzetünkről van szó. A történelme ez és ez, nem más, ezt semmissé tenni abszurdum. És legyetek tisztában azzal, ha hit nélkül ki is alakítanátok magatoknak egy saját értékrendet, annak alapvető követelményei akkor is összhangban lesznek az evangélium és a tízparancsolat alapjaival.”

Ez olyan ijesztő?

7.

Vagy inkább következmény? Hisz ugyanezt írta, még mielőtt a kommunizmus megbukott. Ama emlékezetes *A gondban* a Leszek Kołakowski által megidézett pap és bohóc figurájával megpróbálta integrálni a nyolcvanas évek lengyel kultúrája felett oszcilláló Stefan Wyszyński bíboros és Witold Gombrowicz alakját. Megrajzolta „a hazátlan, lázadó értelmiségit”, akinek, mint Wyszyńskinek, fontos a nemzeti *sacrum*, ugyanakkor, mint Gombrowicz, gúnyt is űz belőle, majd azt tanácsolja: „Légy hát istenes, lázadó értelmiségi, de ne mondj le a kétkedésről, legalábbis ha politikailag elkötelezed magad. Ha csatlakozol az antitotalitárius törekvés képviselőihez, óvd a hazátlanságodat; ápd magadban a gyökértelenséget, de légy hűséges nemzeti gyökereidhez; az evangéliumi parancsok világos egyszerűségét (»igen – igen«, »nem – nem«) vidd magaddal a frusztrált erkölcsi normák közé, és szabadítsd rá a nevető bohócot meg a kétkedő szabadgondolkodót a hivatalból kodifikált, lapos értékek világára, nem feladatod ugyanis a po-

litikai győzelmek ünneplése, se a hízelgés saját nemzetednek. Maradj hű a vesztés ügyekhez, mondj kellemetlen dolgokat, kelts ellenérzést. Viseld el, hogy a tiéd is, az idegenek is szapulnak, mert »csak így nyerheted el a jót, mit el sose nyerhetsz.«

Ez utóbbi idézet Zbigniew Herberttől, a *Cogito úr küldetéséből* való, amivel ismét magasra emelte a léceket. Igaz, e sorokat írva, eleve magas a röpte. A Szolidaritás-karnevál idején nem volt közvetlen hatása a reálpolitikára, annál inkább a mozgalom résztvevőinek érzelmeire, főleg amikor nagyívű előadásával járta az országot. Az akkori szovjet vezetők is komoly jelentőséget tulajdonítottak működésének: hogy Leonyid Brezsnyev megbélyegzően emlegette Kuroń és Michnik nevét a Moszkvába érkezett varsói delegációnak, arról maga Stanisław Kania, a LEMP KB első titkára is beszámolt. Nem csoda, hogy a hadiállapot bevezetése után ismét börtönbe került – egy rövid megszakítással – újabb négy és fél évre.

8.

Ritka az a kritikus szellem, aki itt, e ponton képes megállni. Ismerjük el – ő maga többször is hangsúlyozta –, az, hogy folyton leültették, számára fantasztikus esélyt jelentett, az írás szempontjából egy igen termékeny időszakot, de, túl ezen, kivételes lénynek tudta magát, hisz ahogy maga vallja, „öt percre rábízta Isten a lengyelek becsületét”. Ha közelebbről szemügyre vesszük, persze később sem veszítette el ezt az érzést, inkább az a kérdés, 1989 után nem ajándékozta-e meg túl bőkezűen e becsülettel a volt kommunista tábornokokat. Nehéz lenne mégis egyetértőnk Robert Krasowskival, aki ezen az alapon könnyedén diszkvalifikálja Michnik egykori bátorságát, mondván, hogy annak idején sem volt ő az a „csendes, szerény, névtelen ember, akinek csak a saját lelkiismerete számít”.

A börtönének elmúltával az egykori Michnik-szövegek teatralitása már túlzottan tűnik, annak bizonygatása pedig, hogy ő ma is ugyanolyan hajlíthatatlan, és inkább akar szabad emberként börtönben ülni, mint rabként élni a börtön falain kívül, patetikusan hangzik. De felfogható ez egyfajta öngyógyításként is. Igaz, amíg ült, és arra koncentrált, hogy megbirkózzon a lidérces börtönléttel, meghalt az apja. Vallatói amúgy sem rettentek vissza az erőszaktól, amit a Nemzeti Emlékezet Intézete archívumában őrzött filmfelvétel is tanúsít, amelyen az ellenállásán felhergelődött pribékek durván megverik.

9.

Már nemcsak a varsói szalonok, hanem az antikommunista radikalizmus ikonja is, az egész föld alá taszított Szolidaritásé, legfőképp a legifjabb Szolidaritás-nemzedéké. Valóságos kultusz övezte, lelkesen idézgették híres levelét, amelyet a börtönből írt Kiszczak belügyminiszternek, és amelyben nemet mondott szabadlábra helyezésére, ha annak az az ára, hogy külföldre távozzon (a levél mottója idézet Józef Poniatowski herceg² leveléből, amelyet Seweryn Rzewuski hetmánhoz, a targowicei konföderáció hívéhez írt, ami jól mutatja, milyen szerepekben szerette látni magát). De minél jobban odavoltak a hívei akkor, annál nagyobb felháborodással fogadták, hogy mindjárt a III. Köztársaság első éveiben érthetetlen módon a régi ellenségével „fraternizál”. Pap barátja, Józef Tischner így óvta: „Amikor elküldted a leveled Kiszczaknak, és nyilvánosságra hoztad, megtehetted volna azt is, hogy megtartod a kettőtök ügyének... Már akkor azt gondoltam magamban: »Jaj, megfizetsz te még ezért, Adaś, hogy most tapsolnak neked a tömegek, drágán megfizetsz«”.

Sok évvel később újra szemügyre véve e levél ma már prediktív hangzású frázisait, azért érdemes megállnunk a befejezés egy fordulatánál, amely szerint Michnik későbbi viselkedése pusztán következetesség. 1983 decemberében, a karácsonyi ünnepek előtt ezt írja a belügyminiszternek: „Magamnak pedig azt kívánom, ahogy Otwockban képes voltam rá, hogy segítsek megmenteni az Ön néhány beosztottjának életét³, ugyanúgy képes legyenek majd idejében ott lenni, amikor Ön kerül fenyegető veszélybe, és képes legyenek Önön is segíteni. Hogy képes legyenek akkor is az áldozatok oldalán állni, nem pedig a hóhérségdek sorában.”

A bökkenő csak az, hogy egy évtizeddel később Adam Michnik már nem a rendszer fegyvertelen foglya, hanem az a személyiség, aki alapvető hatással volt az új lengyel állam kialakulására. És ennek az államnak a polgárai – függetlenül attól, hogy személyesen képesek-e megbocsátani – elvárták az igazságszolgáltatás fellépését.

10.

Népszerűsége és híre 1989-ben hágott a csúcsra. „A kerekasztal mellett meg voltam győződve, hogy megfogtam az isten lábát – emlékezett később. – Annyira el voltam ragadtatva magamtól, mint se előtte, se utána soha.” Majd megtette a maga lépéseit Lech Wałęsánál, hogy ő legyen annak az ellenzéki újságnak a főszerkesztője, amelynek kiadására lehetőség nyílt a hatóságokkal folytatott tárgyalások során. A júniusi választások után képví-

selő. A *Ti adjátok a köztársasági elnököt, mi a miniszterelnököt* cikkével a lengyelek szemében ő lesz a rendszerváltás kulcsfigurája; ahogy Krasowski írja, „a lengyel politika királycsináló hátvédje”, főleg, hogy a cikke megjelenése után Tadeusz Mazowiecki személyében épp az szállt vitába téziseivel, aki hamarosan a kormányfő lett. Bár az ötlet korábban több ellenzéki fejében megfordult, bár a kulcsfontosságú tárgyalásokat a Kaczyński-fivérek folytatták le, az a körülmény, hogy az ellenzéki napilap megírta az ügyet, fordulópontnak számított. A cikk szerzője bizonyosságot szerzett róla, hogy adott körülmények között milyen hatalmas eszköz az újság.

Azt állítottam, népszerűsége és híre ekkor hágott a csúcra, igaz, úgy tűnt, a következő években Michnik még nagyobb hatalomra tesz szert. Az általa szerkesztett lap meghatározta a politikai vita trendjeit, akár ma a Twitter, megszabta a kulturális divatot és értékrendet, akárcsak ma az influenszerek. „Olyan időket éltünk, amelyben Michnik tökéletesen értette a költészetet”, összegezte a helyzetet Marcin Świetlicki. A *Gazeta* főszerkesztőjére azok is hallgattak, akik nemrég még az ellenfelei voltak, a posztkommunista Aleksander Kwaśniewski elnöksége alatt már-már miniszterelnök-helyettesnek tekintették. Még a XXI. század elején is Michnik fintora vagy szemöldökráncolása úgy hatott, akár Novoszilcov álma az *Ősökben*. Az újságot kiadó Agora konszern nagyhatalom a médiapiacon, ráadásul a cég bejegyzése a tőzsdén és ezzel egyidejűleg részvénytársasággá alakulása a *Gazeta Wyborcza* nem egy újságíróját igen gazdag emberré tette. Michnik hű maradt magához, ellenállt, nem kívánt ebben részt venni, nem lett milliomos.

11.

A kilencvenes években a *Gazeta* főszerkesztője mégis egyik politikai vereséget a másik után szenvedte el. Alapjában véve egyetlen tervvel, amelyet szorgalmazott és amelyet sikerült megvalósítani, megtörtént Lengyelország belépése az EU-ba és a NATO-ba, csakhogy e terv átlépte az ideológiai és pártbarikádokat, amelyek emelésében akkoriban ő élen járt. Ezek után, ha politikust vagy pártot támogatott, az a halál csókját jelentette. Fellépésével az átvilágítási törvény és a Nemzeti Emlékezet Intézete létrehozása ellen oda jutott, hogy a Szabadság Unió politikusai is, akik a legközelebb álltak hozzá, vele szemben mindkét tervet támogatták. Nehéz is lenne kézenfekvőbb példát találni arra, hogyan vesztette el Michnik hatalmát a lelkek felett.

„Nem volt ügyes a politikában, csak nagy volt a hangja” – összegezi e kérdést Krasowski, ám legérdekesebb Michnik-pamfletje egy mellékes megfigyelésből ered. A demokrácia arca a triviális normalitás, csakhogy ezt

a *Gazeta* főnöke nem akarta tudomásul venni: „akár a japán katonák, akik évtizedeken át rejtőztek a délkelet-ázsiai vadonban, abban a hiszemben, hogy még tart a világháború”.

Lehet rajta gúnyolódni, lehet hősnek látni, lehet La Mancha lovagjának is. Egy biztos: 1989 után nem változott, ugyanúgy szemlélte a világot. Egyfolytában a nacionalizmustól és az antiszemitizmustól tartott, egyfolytában Moczár tábornok hatvannyolcas szelleme kísértette. Krasowski a szemére hányja, hogy panaszáráival azok alá adta a lovat, akikkel harcolni akart, kezdve az elhíresült „ciemnogród”-tól (mucsai sötétségtől), amelyet ő ruházott fel identitással és pártfogókkal. Michnik tirádái nélkül ugyanis az ostoba nyáj csak nyomta volna a maga blódségeit, így azonban Rydzyk, Jankowski vagy Giertych hús-vér ellenség lett.

12.

1997-ben mérlegre téve a demokratikus világ tökéletlenségét, ezt a címet adta írásának: *A szürke – szép*, és így mutatta be azt a világot, amelyben különféle világnézetek, politikai programok, jövőképek képesek szerepet játszani. A lengyel–zsidó kérdéstről írt publicisztikájában, szemben Jan Tomasz Grosszal, meg is mutatta e szürkeség egyik árnyalatát: „A mai időkben az igazság legnagyobb ellenfele az az általánosítás, ha »a lengyelek« helyett azt mondják, »a papok«” – jelentette ki a *Szomszédok* megjelenésének huszadik évfordulóján rendezett vitában. Most is következetes volt, hisz 1986-ban írt álnéven egy cikket a *Tygodnik Powszechny*be Thomas Mannról, arról az íróról, aki úgymond jól tudta, hogy „minden igazságnak megvan az ellenigazsága, hogy minden következtetés leegyszerűsítés, hogy az emberi lét természetes nagyszerűsége a többértelműség és a többretegűség. Mann tehát tisztában volt azzal, hogy csak ironikus nyelvvel és valamennyi megfogalmazott igazság jóindulatú mérlegelésével vagyunk képesek harmonikusan részt venni a kultúrában”.

Ez az írása ezt a címet viselte: *Don Quijote és a gyalázkodás*. Tegyük hozzá, hogy Don Quijote alakját legutóbb is tetemre hívta, amikor az Asztúriai Hercegnő Díját átvette, ezúttal Miguel de Unamuno szavait idézve („több tiszteletet érdemel a tévedés, amiben hisznek, mint az igazság, amiben senki sem hisz”), megállapíthatjuk hát, hogy a tévelygő lovag alakja különösen közel áll hozzá. A maga harcaiban azonban ritkán jutott eszébe a szürkeség szépsége, épp ellenkezőleg, inkább manicheus volt; annyi a példa, amikor a világot és az embereket egy durván meghúzott vonással sikerült osztályoznia, jellemeznie, megbélyegeznie, hogy nem is érzem kötelezőnek

hivatkoznom rájuk. Ezen a ponton éppenséggel elegendőnek tetszik Rafat A. Ziemkiewicz megállapítása, aki a Michnikre zúdított szitokáradat közepette tesz egy józan észrevételt is róla: „Michnik igazi tragédiája abban rejlik, hogy az értelmiségi Michnikkel nem más, maga a politikus Michnik végzett.”

A legfőbb fiaskó a Rywin-afférral⁴ kapcsolatos, hisz akkor akaratlanul is beleszorult egy szerencsétlen szerepbe annak a médiacégnek a lobbistájaként, amely meg akart venni egy televíziót, de azt a kormányzat megakadályozta. Az ügyet kivizsgáló parlamenti bizottság így azt is megtudhatta, hogy a legnagyobb lengyel napilap első embere, ha kilép a szerkesztőség kapuján, kivel és milyen ügyben ül le tárgyalni. Amikor megkerülte a választ az őt faggató képviselőknek, valószínűleg *fair* akart maradni egy olyan kétes figurával szemben is, mint Jerzy Urban, de balul sült el az ügy: azzal védte magát, hogy egy s más dologra nem emlékszik, ami úgy hatott, mintha hülyének nézné a hallgatóságát, amely az ülés jegyzőkönyve szerint oly mohón vetette rá magát, mintha most akarná rajtacsípni az irigyelt sajtócézárt. Az a Michnik pedig, aki ott mentegetőzött a bizottság előtt, a lehető legtávolabb járt „az evangéliumi parancsok világos egyszerűségétől”, nagyon is elmerült a politikai mocsárban. Vagyis a szobor egyszerre leszédült a talpazatról.

13.

Ha az, aki éveken át a lengyel értelmiség legjobb hagyományait képviselte, így csúfot vallott, akkor elkerülhetetlen – ha nem is közvetlen következményként, de semmiképp sem tőle függetlenül – e társadalmi formáció válsága, sőt, akár teljes kimúlása is. Arról faggatva ma a fiatalabb nemzedék képviselőit, értelmiséginek tartják-e magukat, még azok részéről is, akik hagyományosan értelmiséginek számító pályát választottak, csak gúny, keserűség, beolvasás a reakció.

„A lengyel értelmiség mint társadalmi osztály szörnyű, még ha tényleg intelligens, tiszteletre méltó és tisztességes emberekből áll is” – jegyzi meg Szczepan Twardoch. „Az értelmiség kulturális hegemoniát gyakorol, blokkolja a személyességet és más társadalmi rétegek részvételi lehetőségét” – összegezte e kérdést néhány éve a *Znak* hasábjain Piotr Kulas.

Mit mond Michnik ennek a nemzedéknek, természetesen túl azon, hogy óvja őket (bár erről a fiatalokat saját egzisztenciális tapasztalataik is meggyőzhetik), hogy ne iktassák ki oly könnyen életükből a transzcendens dimenziót? Andrzej Brzeziecki jóindulatúan Żeromski *Korlatvaszának* hőséhez, Stefan Gajowiechez hasonlítja, akinek hosszan kell azok panaszait

hallgatnia, akiknek üvegházat ígért, ám a pénzzel a beruházó lelépett. „Mit mond azoknak, akik túl fiatalok ahhoz, hogy a Nemzeti Emlékezet Intézete anyagokat őrizzen róluk, de akiket a bank háereése mégis »átvilágít«, hogy a jövőjükéről döntsön?” – kérdi az a Graczyk, aki Mazowieckiről is írt egy hasonló életrajzot. Krasowski ennél is brutálisabb: „A falu sírt az éhségtől, a munkások a haragtól, Jan Kulczyk⁵ dörzsölte a tenyerét, Michnik meg egyre csak a generálisokkal foglalkozott” – festi le a kilencvenes évek intellektuális légkörét. Nem lehet, hogy Jarosław Kaczyński, Michnik *bête noire*-ja többet értett abból, mi a III. Köztársaság nyavalyája?

14.

Van ebben a nagyon lengyel sorsban egy momentum, amit eddig senki nem írt meg, valami, ami Michnik eddigi életrajzíróit egyáltalán nem érdekelte: Graczyk 500 oldalán mindössze egy bekezdés található, amely a Nemzeti Emlékezet Intézete aktáin alapul, Cyril Bouyeure 400 oldalas könyvével hasonló a helyzet. A hatvanas évek végén, amikor Adam Michnik kijön a börtönből, a varsói Wola negyedben található lámpagyárban dolgozik kétkezi munkásként. Hogy emlékszik az akkori tapasztalataira, tudna-e emlékei alapján mondani valamit mai bírálóinak? Bevallom, szívesen feltenném ezt a kérdést alkalomadtán Adam Michniknek.

Mert alighanem úgy vagyunk Michnikkel is, mint a legújabb lengyel történelem többi nagy fejezetével, vegyük csak a varsói felkelést vagy II. János Pál pontifikátusát. Emlékszem, amikor évekig közömbösen viseltettünk a felkelés kitörésének, a pápa megválasztásának évfordulója iránt. Emlékszem azokra az időkre, amikor csak a dolgok sötét oldalát láttuk. Emlékszem, amikor a pápa bármely újításáról vagy a befolyásolhatóságáról szót ejteni eleve eretnekségnek számított. Emlékszem, amikor a giccses ünnepi máz vitathatatlanul elfedte az eleven embert. Emlékszem üres, alkalmi szóvirágokra, veterán meetingekre, de emlékszem igazi drámai tanúságtételekre is.

Ha pedig arról van szó, hogy „maradj hű a vesztes ügyekhez”, annyit mindenképp el kell ismernünk, hogy Adam Michnik ma is szemben áll a katolikus egyház iránt immár jóindulatot aligha tanúsító világgal, annak dacára, hogy valóban túl sok szexuális bűnöző és politikus visel reverendát. Ilyen időket élünk, így fest a függetlenségünk.

PÁLYI ANDRÁS fordítása

JEGYZETEK

¹ Népszerű vallásos dal, amelyet II. János Pál előszeretettel énekelt fiatalokkal együtt.

² 1791. május 3-án fogadja el a nemesi szejm az akkori Európa legprogresszívebb alkotmányát, de a reformoktól megrettenő nemesek az 1792. évi targowicai nyilatkozatban a cár segítségét kérik hatalmuk megőrzésére, így tör ki a lengyel-orosz háború, ami Lengyelország felosztásához, a lengyel függetlenség elvesztéséhez vezet. Józef Poniatowski herceg ekkor az alkotmány védelméért száll síkra.

³ 1981 májusában Otwockban Michnik állította meg a helyi rendőrőrs ellen támadó tömeget.

⁴ 2002-ben a baloldali Leszek Miller kormánya idején a *Gazeta Wyborczą*t kiadó Agora meg akarta venni a Polsat népszerű televíziót, de ezt a kormány egy törvénymódosítással megakadályozta. Ekkor Lew Rywin filmproducer korrupciós ajánlattal kereste meg az Agorát, közel 18 millió dollár kenőpénzt és a Polsat csatorna elnöki székét követelte magának annak fejében, ha a regnáló hatalomhoz fűződő jó kapcsolatai révén eléri a törvény megváltoztatását. Michnik felvételt készített Rywin ajánlatáról, és a *Gazeta* nyilvánosságra hozta az egész ügyet. Ezek után állt fel a parlamenti vizsgálóbizottság. Soha nem derült ki azonban, hogy ki volt Rywin igazi megbízója, bár az események hátterében állítólagos közvetítőként Jerzy Urban, a pártállami idők obskúrus eszközökkel dolgozó manipulátora is szerepet játszott.

⁵ Ismert, sikeres vállalkozó a kilencvenes években.